

Bódi Kinga

Beszélgetés Altörjay Gáborral Jörg Immendorffról. Barátságáról, lázadásról, közösségről, elválásról (1968–1970/71)*

15.-20.10.68
IM PARKHAUS UTTER
DER KUNSTHALLE
TAGLICH 10 - 22 UHR

☛ **Bódi Kinga:** Mikor és hogyan ismerted meg személyesen JÖRG IMMENDORFFOT?

☛ **Altörjay Gábor:** 1968 tavaszán, röviddel azután, hogy Kölnbe költöztem.¹ WOLF VOSTELL mutatott be neki, akivel Immendorff már 1967 óta együtt dolgozott különböző utcai akciókon és művészeti projekteken. 1968 tavaszán aztán többször találkoztam Vostellel,² Immendorff-fal és akkori feleségével, művésztszával, CHRIS REINECKÉVEL, akik, így hárman, abban az időben szinte állandóan együtt voltak az Immendorff és Reinecke által Düsseldorfban alapított LIDLRAUM-ban³ vagy Immendorffék lakásán. Valahogy abban az időben Vostell, Immendorff és Reinecke körül csak úgy gyülekeztek az emberek; jó volt velük lenni, beszélgetni, haverkodni. Így tehát én is eljártam velük mindenhová, a LIDLRAUM-ba és a lakásukra is, hiszen Köln nagyon közel van Düsseldorfhoz, sokat diskuráltunk mindenféléről, együtt gondolkodtunk bizonyos művészeti, társadalmi és emberi kérdésekről. Az első perctől fogva volt köztünk egy kölcsönös szimpátia; én érdeklődtem az ő akkori dolgai iránt, ő pedig az én munkáim iránt. Ez ilyen egyszerűen ment:

Immendorff egy nagyon nyitott ember volt. Nagy hatást tett rám az a közeg is, amibe Vostell és Immendorffék révén akkor belecsöppentem, és tetszetek Immendorff akkoriban készített dadaista dolgai is: az óriásbabák és a jegesmedvék, mint az ártatlanságra és a korunk jégkorszakára utaló szimbólumok. Az egész LIDL-t és minden akciót, amit kitaláltak, egy dadaista gesztusnak

1 Altörjay – miután 1967 augusztusában Bulgárián és Jugoszlávián keresztül elhagyta Magyarországot – 1967. szeptember 26-án érkezett meg Stuttgartba. Ezt követően 1968 márciusában költözött át Stuttgartból Kölnbe.

2 1968-ban Wolf Vostell megalapította a *Kombinat 1* nevű csoportosulást és (kiállító)helyet, amelyhez Altörjay is csatlakozott, és ahol akkoriban lakott. Altörjay Hans Sohm (1921–1999) fogorvos-műgyűjtőn keresztül ismerkedett meg Vostellel és a körülötte csoportosuló művészekkel. Sohm az 1960-as és 1970-es évek neodadaista ellenkultúrájának (beat-szcéna, happening, fluxus, bécsi akcionizmus, konkrét költészet stb.) legnagyobb „konzerválója” és gyűjtője volt. Gyűjteményét és archívumát ma a Staatsgalerie Stuttgartban őrzik. (<http://www.staatsgalerie.de/archive/sohm.php>)

3 Jörg Immendorff és Chris Reinecke hivatalosan 1968. március 3-én nyitották meg a LIDLRAUM-ot Düsseldorfban, a Blücherstrassén, egy régi kocsmá hátsó helyiségében, amelyet az író HANSJÜRGEN BULKOWSKI és a vállalkozó, műgyűjtő WOLFGANG FEELISCH anyagi támogatásával tudtak kibérelni. Alapító manifesztumukban így fogalmaztak: „A LIDLRAUM-ban Jörg Immendorff és Chris Reinecke saját művészeti praxisukat fogják kidolgozni és gyakorolni. A LIDLRAUM platformot kíván biztosítani minden valós erejű munkának és együttműködésnek a művészet és a politika terén. A LIDLRAUM-ban mindenki tájékozódhat az eseményekről.” 1968. április 4-én az alábbiakkal egészítették ki küldetésnyilatkozatukat: „A LIDLRAUM művészeti objekt, a LIDLRAUM állandó művészeti akció, a LIDLRAUM építészeti, ahogy csak magunknak el tudjuk képzelni. Ezért egy szabályozott kiállítási program feleslegessé vált számunkra.” Idézte: Harald Szeemann: *Der lange Marsch oder Ausreizungen aus der Zeit heraus*, in *Immendorff*, kiáll. kat., Kunsthaus Zürich, Zürich, 1983, 15. A LIDLRAUM-ot 1969 januárjában zárták be.

* Az interjú Szőke Annamária kezdeményezésére valósult meg Altörjay Gábor a budapesti acb Galériában 2015. március 6 – április 16. között megrendezett *Welt ohne Herz* című kiállításának (kurátor: Kürti Emese) megnyitása előtt. A kiállítás előtt Altörjay egy hónapot töltött Budapesten, amely idő alatt két szakmai eseményre is sor került művészetének bemutatásával kapcsolatban: 2015. február 13-án Szőke Annamária beszélgetett Altörjayval „Valaminek lenni unalom” címmel a Kecse utcai Múteremházban, majd 2015. február 24-én ugyanott Kürti Emese mutatta be – Altörjayval közösen tartott előadáson – a művész 1967 és 1970 közötti németországi tevékenységét. A budapesti kiállításához kapcsolódóan egy hosszú életrajzi kronológia is megjelent Altörjay művészetéről, amelyet ő maga, valamint Benedek Kata és Szőke Annamária állítottak össze. Jelen beszélgetés másik apropóját a Szépművészeti Múzeumban 2014. november 9 – 2015. február 15. között megrendezett *Immendorff. Éljen a festészet!* című kiállítás (kurátorok: Bódi Kinga és Alexander Tolnay) adta, amelynek kiegészítéseként értelmezhető az itt közölt beszélgetés, mivel a tárlaton kizárólag Immendorff festészeti munkássága (1966–1968, 1970–2005) kapott helyet. Immendorff 1968 és 1970 között felhagyott a festéssel, és e néhány évben különböző társadalomkritikus akciókat szervezett többek között Wolf Vostellel és Altörjay Gáborral együtt. Jelen interjú ezen időszak eseményeit mutatja be. Immendorff 1970 után visszatért a festészethez, amelyet élete végéig soha többet nem hagyott el.

fogtam fel, és ők annak is szánták.⁴ Ne felejtsük el, hogy 1968-at írunk, ami tényleg egy eufórikus korszak volt: tiltakozásokkal, lázadásokkal, társadalmi elégedetlenségekkel teli időszakot jelentett. Minden Martin Luther Kingről és Rudi Dutschkéről szólt... és közben meg, mintha mi sem történe a világban, megnyílik a *documenta*, a kölni vásár. Teljes abszurditás volt minden, ami-ben éltünk. Ezeket a kanonizált, a műkereskedelem mozgatta intézményeket tették, tettük meg kritikáink alapjává. Immendorffban és a LIDL-ben tényleg benne volt az ironia, a kritika, az aktivitás, a tükörtartásra és a társadalom felrázására irányuló szándék.

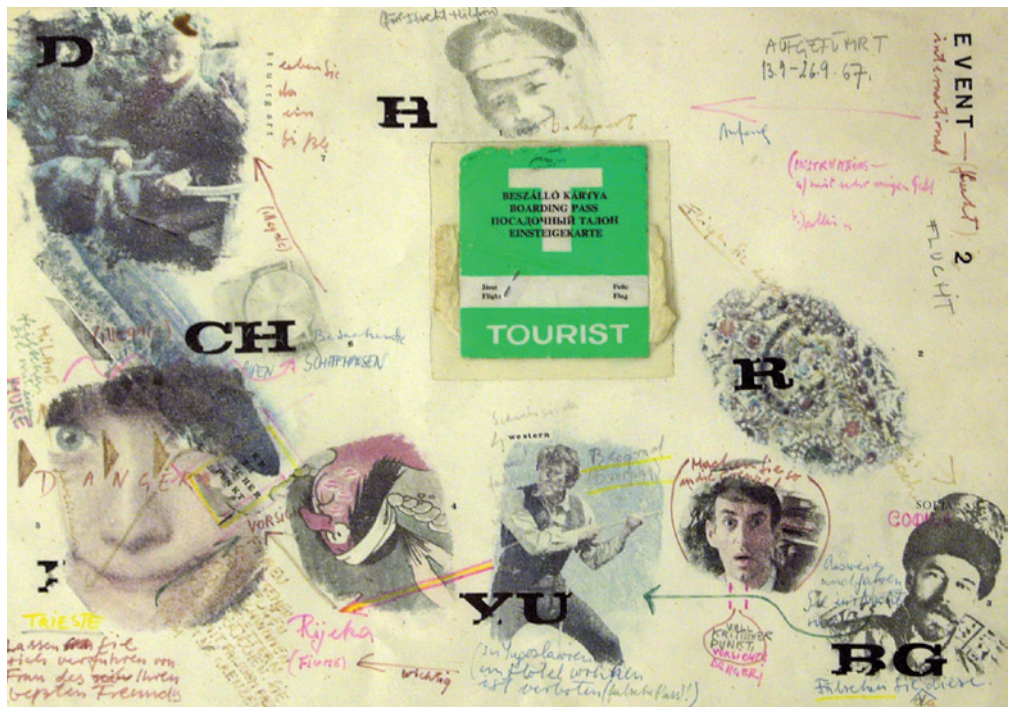
☛ **BK:** Milyen viszony volt akkoriban Immendorff és Reinecke között?

☛ **AG:** Immendorffnak nagyon sokat jelentett Reinecke, túl azon, hogy a felesége volt, igazi lelki-szellemi társa volt abban a néhány évben, amíg együtt voltak. Chris Párizsból jött Düsseldorfba, ahol látta YVES KLEINT, JEAN-JACQUES LEBELT. Köln előtt Párizs volt a művészet fővárosa: az 1950-es és 1960-as években mindenki, így például GÜNTHER UECKER, Vostell és persze Chris is odament. Így ő már nyilvánvalóan olyan dolgokat tudott, amik ezt a vidéki rajztanár fiút, Immendorffot lenyűgözték, és döntő hatást gyakoroltak rá. Érdekes, hogy csak jóval később tudtam meg, hogy Reinecke tíz évvel idősebb volt Immendorffnál: mi 21-22 évesek voltunk, ő pedig 31. Ez a különbség akkor egyáltalán nem tűnt fel nekem. Nagyon helyes nő volt, de iszonyúan szigorú, teljesen fanatikus, mindenben nagyon végletes és maximalista. Igazából mintha valamifajta erős anyapótléket jelentett volna Immendorffnak, akit Chris mindig „Lumpi”-nak szólított. Mindig az volt az érzésem Immendorff-fal kapcsolatban, hogy valami deficitje van az életének, ami gyakorlatilag az élete végéig tartott. Mindenesetre az Immendorff-Reinecke művészpáros nagyon erős szellemi és alkotói közösséget jelentett: fantasztikus dolgokat, akciókat, művészeti produktumokat hoztak együtt létre.

☛ **BK:** Milyen embernek láttad Immendorffot? Mit jelentett neki mindaz, amit akkoriban csinált?

☛ **AG:** Amikor én kapcsolatban voltam Jörggel, akkor egyrészt nagyon visszafogott, szerény, másrészt meg iszonyúan nyitott, érdeklődő

4 A LIDL „csoport” két tagja Jörg Immendorff és Chris Reinecke volt. A LIDL szó infantilis babanyelv és hangforma, amely a DADA szóhoz hasonlóan programadó modellként funkcionált számukra. Immendorff 1967 végén használta először ezt a szót művészeti, aktivista tevékenységére. Az első LIDL-mű 1968. január 31-én született meg: Immendorff egy magánakció keretében egyszemélyes demonstrációt hajtott végre a bonni városháza előtt. Németország lélektelen és fantáziátlan nagypolitikája ellen tüntetett: fel és alá sétált az utcán a bonni városháza előtt, és egy pici, fából készült, a német zászló színeivel befestett játékkockát húzott maga mögött a földön, amelynek minden oldalára ráírta a LIDL szót. A félórás akció után a rendőrség kihallgatta a művészt, aki ekkor tette először akciója terepévé az utcát (Aktionsfeld).

ALTORJAY GÁBOR
Utam a szabadságba, 1967, kollázs, 29,5×41,5 cm
(az acb galéria jóvoltából)

és elszánt volt mindenben, amit csinált. Ez a nagypofájú huligán stílus sokkal később, az 1980-as években alakult ki nála, de akkor már nem voltunk kapcsolatban egymással. Arra is nagyon emlékszem, hogy mindig remegett a keze, valahogy mindig volt benne egy furcsa idegesség. Ez az idegesség akkor is jelen volt, amikor az akcióit csinálta, sőt, talán akkor még erősebben. Lehet, hogy persze csak a felfokozott állapot miatt vibrált meg rezgett körülötte a levegő, de amikor dolgozott, nagyon komoly volt; mindig rettentően komolyan vette magát és azokat a dolgokat, amiket kitalált.

Én egyébként soha nem gondolkodtam akkoriban azon, hogy mit jelentenek azok az akciók, performanszok, amelyeket ők csinálnak. Minél kevésbé voltak egyértelműek, minél meglepőbbek voltak az összefüggések, annál világosabb volt számomra, hogy ezek dadaista gesztusok. Soha nem beszéltünk egy-egy akció-ról utólag, nem „tematizáltuk” később őket. Sem a külön csinált dolgokat, sem az együtt létrehozott akciókat. Semmi többről nem volt szó, mint arról, hogy tetszik-e nekünk az elképzelés, amit külön-külön vagy közösen kitalálunk. Minél messzebről jött az összefüggés, annál izgalmasabb, annál sejtelmesebb volt a végeredmény.

☛ **BK:** Melyik volt az első közös akció, illetve esemény, amelyen Te is részt vettél Immendorfffékkal?

☛ **AG:** Nem sokkal a megismerkedésünk után, 1968 májusára szerveztek Immendorffék egy ún. *LIDL Wochét* (LIDL Hetet) a LIDLRAUM-ban, amelyre engem is meghívtak. Az akcióhetet 1968. május 14-én 20.30-kor nyitották meg, és öt napon keresztül minden este fellépett valaki.⁵ Öten szerepeltünk az akcióhét keretében: Immendorff, Vostell, Reinecke valamint – „külsős”, meghívott résztvevőként – a spanyol ZAJ nevű fluxuscsoport⁶ és jómagam. Időrendben haladva először a ZAJ csoport adott egy akusztikus koncertet,⁷ ezt követte Vostell egy,⁸ Immendorff négy,⁹ majd én három akcióval,¹⁰ s végül az utolsó nap Reinecke akciója zárta a hetet.¹¹ Azért azt fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy valójában nem arról volt szó, hogy mindig mindent együtt csináltunk, hanem mindenki külön-külön foglalkozott a saját ügyével, ami éppen foglalkoztatta, és aztán bizonyos

5 *LIDL Aktionswoche*. LIDLRAUM, Düsseldorf, 1968. május 14–18.

6 A ZAJ csoport tagjai: José Cortes, Manuel Cortes, Juan, Hidalgo, Walter Marchetti, Tomas Marco.

7 cONclERtO. 1968. május 14-én.

8 *Brotstrasse*. 1968. május 15-én.

9 *Den Eisbären mal reinhalten; Das Lidstück; Aktion für Ehepaare; Jetztlidl*. 1968. május 16-án.

10 *Suicidum; Igazoltság; Kijárat*. 1968. május 17-én.

11 *Klimabrett*. 1968. május 18-án.

Jörg Immendorff és Chris Reinecke akció közben a LIDLRAUM-ban. Düsseldorf, 1968
© Fotó: Thomas J. Tilly, Düsseldorf

Lidl Akademie – Stützpunkt 1 (LIDL Akadémia – Támaszpont 1). Düsseldorf, 1969 körül
Fotó © Galerie Michael Werner
Foto-Archiv, Märkisch Wilmersdorf

pontokon, mint például ezen a *LIDL Wochén*, ezeket összefűztük, s egymás után bemutattuk. De voltak teljesen közösen kitalált és megvalósított akciók is. Tehát voltak közös munkák, és autonóm performansok is, akár egy-egy kiállítás vagy 'event' égisze alatt. És persze mindig segítettünk egymásnak, ha kellett. Addigra már tényleg mindannyian barátságban voltunk, túl azon, hogy együtt szerveztük a dolgainkat. Én például ezen a *LIDL Wochén* Vostellnek segítettem az akciójában, aki kenyérszeletekből rakott ki egy utcát. A kenyerek között volt egy sörösdoboz, benne egy lencsével és egy fényszennel, így amikor meggyújtottam egy gyufát a kenyerek között, akkor a fényszennel elvezette az elektromosságot az utca végén lévő TV-készülékig, amelybe bele volt építve egy igaz kasza, ami az elektromosság hatására mozgásba jött és elkezdett kaszálni. És persze voltak olyan események is a LIDLRAUM-ban, amelyeken én nem vettem részt.¹²

¹² Pl. *LIDLSTADT Tierlied*, 1968. augusztus 5–10.; vagy Nam June Paik és Charlotte Moorman koncertestje 1968. október 7-én.

✚ **BK:** *Mennyien vettek részt akkoriban egy ilyen LIDL eseményen?*

✚ **AG:** Nem volt nagy közönség, underground volt, amit csináltunk. Volt, hogy csak 20 ember jött el, de megesett, hogy akár 50-100 ember is jelen volt. Nem tudom, hogyan terjedt a híre ezeknek az akcióknak, nyilván szájról-szájra, de idővel azért egyre többen voltak. Amúgy fontos volt Immendorffnak a nyilvánosság, de úgy gondolom, hogy nem ez volt az elsődleges célja ezekkel az akciókkal és eseményekkel. Maga az akció, az adott helyen és időben 'hier und jetzt' végrehajtott cselekvés, illetve ennek a rögzítése sokkal fontosabb volt a számára. Mindig ott volt velünk egy fotós, aki minden akciót és eseményt dokumentált.¹³

✚ **BK:** *Immendorff akkoriban hivatalosan JOSEPH BEUYS tanítványa volt a düsseldorfi Akadémián, még ha nem is vette komolyan az akadémiai képzést. Mennyire érdeklődött Beuys Immendorff akciói iránt?*

✚ **AG:** Beuys respektálta Immendorff akcióit, de nem különösebben érdeklődött irántuk. Ennek azért részben inkább Vostell lehetett az oka: köztük akkor már nem volt éppen harmonikus a viszony, mi meg viszont gyakorlatilag egy „csoportot” képeztünk Vostellel, közösen állítottunk ki, együtt szerepeltünk mindenhol. Úgyhogy én azt gondolom, hogy inkább Vostell, és nem Immendorff miatt nem jött el Beuys ezekre az eseményekre.

✚ **BK:** *A következő közösen szervezett akciótok, az Anti-Documenta Hearing a művészeti, társadalmi és politikai nyilvánosság szempontjából már sokkal nagyobb horderejű esemény volt...*

✚ **AG:** Igen, az valóban más kaliber volt. Immendorffot nagyon zavarta akkoriban a *documenta* elitista és kommersziális szemléletű rendszere, illetve az, hogy teljesen átláthatatlan, illetve műkereskedelmi szempontok alapján, nem transzparens módon válogatják be a kiállító művészeket. 1968. június 26-án tartották az az évi 4. *documenta* hivatalos nemzetközi sajtótájékoztatóját a kasseli városházán, amit mi az akciókkal nem csupán megzavartunk, de gyakorlatilag megakadályoztuk, hogy megtörténjen.¹⁴ Arra akartuk felhívni a szélesebb tömegek figyelmét, hogy a *documenta*nak függetlenednie kell a műkereskedelemtől, „pusztán” művészeti szempontok alapján kell működnie, és minden művészeti kezdeményezésnek helyet kell biztosítania. A foratókönyvet, hogy egymás után milyen eseménysorozattal zavarjuk meg a sajtótájékoztatót, közösen találtuk ki.¹⁵ A következőképpen zajlottak az események. Elkezdtek

¹³ Thomas J. Tilly fotográfus dokumentálta a LIDL-eseményeket ebben az időben.

¹⁴ Immendorff kasseli akciójának felhívása így hangzott: „Ich mache die Documenta frei!” (Szabaddá teszem a Dokumentát!)

¹⁵ Az akció résztvevői voltak: Jörg Immendorff, Chris Reinecke, Altorjay Gábor, Wolf Vostell és Friedrich Wolfram Heubach.

gyülekezni a német és külföldi újságírók a városházán, több százan voltak a nagyteremben, majd megérkezett a *documenta* több mint húsztagú vezetősége, élén a 152 cm magas PROF. ARNOLD BODE-val.¹⁶ A komitő felsorakozott a kamerákkal és az újságíró tömeggel szemben, mi meg a fal mellett álltunk szépen csendben. Aztán Bode elkezdte a köszöntőjét, és én abban a pillanatban elkezdtem vak karszalagokat (sárga karszalagokat három fekete ponttal, amelyeket a háborús vakok hordtak, hogy messziről fel lehessen őket ismerni) osztogatni a teremben körben álló újságíróknak. Közben Vostell előrerohant az asztalhoz Bode mellé, és egy papírzacsokból ezer darab egypfennigest öntött az asztalra. Ezután következett Immendorff, aki az egyik kezében egy hosszú pálcára applikált jegesmedvét tartott, a másik kezében pedig egy bödön méz volt, amit elkezdett ráönteni az asztalra, illetve az azon heverő pénzkupacra. És ekkor jött Chris, aki meg odaszaladt a Bodehoz, elkapta a kisembert, átölelte és száján csókolta. Ez az egész maximum egy perc leforgása alatt történt, így a teremben mindenki csak állt, sokkolva a döbbenettől, hogy mi folyik itt... A nagy zavarban Bode és a bizottság gyorsan kimenekült, és ezzel vége is lett a valójában el sem kezdődő sajtótájékoztatónak. Ez tényleg egy gerilla-akció volt, erről csak mi tudtunk, teljesen titokban, közösen készítettük elő az egészet. Én csináltam a vak karszalagokat, együtt gyűjtöttük össze az ezer darab egy pfennigest, és aztán mindent átvittünk Düsseldorfból Kasselba. Ehhez az akcióhoz egyébként csináltunk egy manifesztumot is 2. *Manifestum zur Aufklärung Autoritärer Tendenzen in Westdeutschen öffentlichen kulturellen Institutionen* (2. Manifesztum a nyugat-németországi kulturális közintézményekben megvalósuló tekintélyelvű tendenciák megvilágításához) címmel,

16 1955-ben Arnold Bode (1900–1977) német festő, építész és kurátor egyedül alapította Kasselban a *documenta*-t. 1959-ben a 2. és 1964-ben a 3. *documenta* élén is ő állt – abban a két évben Werner Haftmannnal közösen –, majd a 4. *documenta*-ra egy 24 tagú bizottságot állított össze, amelynek ő volt az elnöke. A következő, 1972-es 5. *documenta*-nak megvalósításában már nem vett részt, annak vezetője Harald Szeemann lett.

Jörg Immendorff és Altorjay Gábor a düsseldorfi Akadémia előtt az intézmény elfoglalásakor. Düsseldorf, 1969 májusa. Közölve: Anette Hüsch, Michael Krajewski (szerk.), Immendorff. *Male Lago. Unsichtbare Beitrag*, kiáll. kat., Staatliche Museen zu Berlin, Walther König, Köln, 2005. [o. n.]

és ezt röplap formájában terjesztettük az utcákon. Az alapvető kérdéseink úgy hangzottak, hogy „Wo ist Fluxus? Wo ist Happening? Wo ist Environment?”¹⁷ Ezeket az irányzatokat ugyanis teljesen negligálta a *documenta* 1968-ban, mivel leginkább csak a pop artnak, a kinetikus művészetnek és a minimal artnak nyújtott kiállítási lehetőséget.

✚ **BK:** Milyen következménye lett az akciótoknak?

✚ **AG:** Óriási sajtóvisszhangja volt, minden újság velünk volt tele,¹⁸ de nem történt semmilyen hivatalos feljelentés vagy rendőrségi előállítás. Valójában egyetlen egy következménye volt az egésznek, mégpedig egy évekig tartó per Immendorffék ellen. Kassel városa ugyanis beperelte Christ és Jörgöt a városháza értékes, műemléki asztalának a megtisztítása miatt.¹⁹ Az *Interfunktionen* című magazin²⁰ első számában megörökítettük az egész akciót (bele van ragasztva egy mézbe áztatott egy pfennig, van benne egy eredeti vak karszalag stb.), és megjelent a kötetben az akció komikus következménye is, hiszen olvasható benne az az éveken keresztül tartott levelezés, amely Immendorff és Kassel között zajlott, azaz ahogy Jörg mindig visszautasította Kassel városának a követelést. A végén nem is kellett semmit sem fizetnie, szóval még az is elmaradt. Ebből az *Interfunktionen* számból, amit mindannyian aláírtunk, egyébként csak 25 példányt csinált HEUBACH, s mára már csak a fele van meg, maximum 10–12 példány, úgyhogy nagyjából 10.000 eurót ér ez az első szám. Az MIT (Massachusetts Institute of Technology) tavaly tavasszal meg akarta venni tőlem az én példányomat, de nem adtam el. Nekem ez egy nagyon fontos referencia és emlék.

Bode egyébként igen gyáván reagált az akciókra, abszolút nem tudott vele mit kezdeni.

✚ **BK:** Szakmai körökben nem alakult ki az akciók hatására semmilyen vita vagy párbeszéd az autonóm képzőművészet és a műkereskedelem kapcsolatáról, illetve a *documenta* jövőjével és megreformálásával kapcsolatban?

✚ **AG:** De, abszolút! Sőt, valójában nem csak miattunk lett nagy szakmai vita, hanem inkább Beuys miatt, aki 1968-ban kiállító művész volt a *documenta*-n, és közben akkor terjedt el róla, hogy milyen hatalmas összegekért adta el a

17 Hol a Fluxus? Hol a Happening? Hol az Environment?

18 Pl. Agressiv geküßt, in *Der Spiegel* 1968, július 1., 43–45.

19 Kassel városa 1968. július 17-én kelt levélben szólította fel Chris Immendorffot (Reineckét), hogy az asztal és a szőnyeg megtisztításának összegét (27 márka 35 pfennig) térítse meg. Ld. az eredeti dokumentumot közölve: Anette Hüsch, Michael Krajewski (szerk.): Immendorff. *Male Lago. Unsichtbare Beitrag*, kiáll. kat., Staatliche Museen zu Berlin, Walther König, Köln, 2005. (o. n.)

20 Az *Interfunktionen* című művészeti és teoretikus magazint Friedrich Wolfram Heubach alapította 1968-ban. Az *Interfunktionen* azon művészek számára kívánt megjelenést biztosítani, akik nem a pop art, a minimal art vagy a kinetikus művészet iránt érdeklődtek. A magazin 12 számot élt meg, s 1968 és 1975 között jelent meg. Ld. Christine Mehring: Continental Schrift. The Magazine *Interfunktionen*, in *Artforum International* Vol. 42, No. 9, May 2004, 178–183, 233.

művészetét a piacon. Akkor került napvilágra, hogy a Wella gyár milliomos tulajdonosa, KARL STRÖHER (1890–1977) 700.000 márkáért megvette az addigi életművét.²¹ Ezzel a tettel Beuys gyakorlatilag alapjaiban alakította át a kortárs műtárgypiacot, valamint a műkereskedelem és az elit-ellenes, baloldali, forradalmi autonóm kortárs művészet kapcsolatáról vallott nézeteket. Óriási vitát váltott ez ki szakmai körökben. Emlékszem, volt egy nyilvános vitafórum FRANZ DAHLEMMEL, akin keresztül Ströher megvette a Beuys-műveket, és ezen a baloldali művész-körök gyakorlatilag nekiestek Dahlemnek, hogy miként gondolta ezt: árulás, amit tett. Annak, amit eddig a szemébe dobtunk – mert pont ez volt a lényege, hogy a művészet nem elitista –, annak most hirtelen ilyen óriási, teljesen irracionális ára lett. Mi persze azért az elején még jóval szolidárisabbak voltunk Beuys-szal, 1968 őszén még együtt állítottunk ki vele Frankfurtban.²² De nyilván fura helyzet volt, hogy ő akkor hirtelen milliárdos lett, mi meg egészen más anyagi helyzetben voltunk. És ez nem csak az irigységről szólt, hanem elvekről. Hogy valójában nem lett volna szüksége arra, hogy eladja magát, hiszen professzori állása volt Düsseldorfban az Akadémián. A felháborodás és a féltékenység keveréke volt az, ami terjedt, és e kettő miatt lett az egészről óriási botrány 1968-ban.

Aztán persze később, 1972-ben Immendorff, 1977-ben pedig Vostell is bejutott a *documentára*, de addigra már egy alapjaiban más világ volt, sok minden elveszett azokból az értékekből, amelyeket 1968-ban nagyon komolyan vallottunk, és a kapcsolatok is megszűntek, amelyeket 1968-ban még fontosnak tartottunk. 1977-ben Beuys benne volt a *documenta* tanácsadó testületében, és tudom, hogy ő akadályozta meg Vostell egyik tervét, hogy a Fridericianum tetejére helyezzenek egy 'Starfighter'-t. Vostell és Beuys akkor már egyáltalán nem beszéltek egymással.

✚ **BK:** *Hogyan folytattátok az együttműködésüket Kassel után?*

✚ **AG:** 1968 júliusában együtt állítottunk ki a Deutscher Künstlerbund éves kiállításán,²³ ahol Erdély Miklós is ott volt, és *Nürnberg – Beuys* című írásában be is számol arról, hogy találkozott Immendorffal, Beuys-szal, Rotraut Kleinnel és velem.²⁴ Nürnberg után aztán jött a már említett szeptemberi, frankfurti kiállítás a Galerie Ursula Richternél, amibe én azért inkább csak belecsöppentem, mert eredetileg csak Beuys-Vostell-Immendorff-Reinecke szerepelt volna benne. De nekem is kellett a pénz, úgyhogy engem is bevettek. Ez is mutatja, hogy mennyire kollegiális hangulat volt akkoriban közöttünk. Mindenki egy dolgot állított ki, mert nem volt több hely. Beuys például egy TV-készüléket, amelynek a képernyője le volt fedve filccel, s e fölé a falra pedig odahelyezett még egy, ugyanakkora filcképernyőt, mintha kisugározná a falra azt, amit az ember a TV-ben lát. Immendorff egy néger babával szerepelt, amit akkoriban címerpajzsként és anti-akadémikus festészeti szimbólumként használt és értelmezett. A többiek munkáira sajnos már nem emlékszem.

✚ **BK:** *Minek volt köszönhető, hogy 1968 októberében a 2. kölni vásáron (2. Kölner Kunstmarkt) ti is részt vehettetek Anti-Kunstmarkt című projektetekkel?*

✚ **AG:** A forradalmi helyzet megkívánta, hogy az *Anti-Kunstmarkt*nak legalább a Kunsthalle mélygarázsát odaadják a vásár idejére. Így végül többen összeálltunk és közösen csináltuk meg a *5 Tage Rennen (Anti-Kunstmarkt)* című kiállításunkat,²⁵ ami a második kölni vásár²⁶ keretében valósult meg, a Kunsthalle alagsorában. Eredetileg öt napra terveztünk, a vásár teljes idejére (1968. október 15–20.), de már

Immendorff mézet önt ezer darab egy pfennigre, kezében jegesmedvével. Kassel, 1968. június 26.
© Fotó: Lengemann / Archiv Altor Jay, Hamburg-Berlin

Protest der Honiggießer: Eine makabre Szene von der gestrigen Pressekonferenz im Rathaus. (Alle Fotos: Lengemann)

a második nap be kellett zárunk szolidaritásból. Az történt ugyanis, hogy a vásár ideje alatt megrendezett, mindenféle párhuzamos rendezvények között Warhol filmjeit megkölni avantgardista filmesek²⁷ munkáit vetítették az első este az akkor épülő U-Bahn neumarkti, még meg nem nyitott állomásán, és a hatóságok odajöttek, leállították a vetítést és elvették a filmeket. Erre azonnal tiltakozásba kezdtek a művészek, és ROLF-DIETER BRINKMANN vezetésével arra szólították fel a kölni vásár galeristáit és minden kiállítóját, hogy szolidaritásból azonnal zárjanak be. A vásár be is zárt akkor, de persze a galériák másnap már újra kinyitottak, míg nekünk egyértelmű volt, hogy addig nem folytatjuk a kiállításunkat, amíg nem adják vissza a filmeket. Végül visszaadták, de addigra már vége volt a vásárnak, így a mi kiállításunk igazából csak egy napig volt látható. Ezen a mi „pincekiállításunkon” több minden zajlott egymás mellett. Vostell például épített egy korcsolyapályát, feltöltötte tejjel, és ebben a tejben korcsolyázott, aztán ki voltak állítva NAM JUNE PAIK TV-installációi, Jörg pedig felépített egy LIDL Stützpunkt (Támaszpont) Reineckével és MAURICIO KAGELLEL együtt. Ez is egy hirtelen jött ötlete volt Immendorffnak, mint minden, hogy a LIDL-nek természetesen kellene támaszpontok az ország minél több

21 Karl Ströher az 1960-as években Franz Dahlem műkereskedő és galerista biztatására kezdett el kortárs műgyűjtéssel foglalkozni. Beuys munkái közül először 1967-ben vásárolt, amikor is megvette Beuys *Parallelprozeß* című, a münchengladbach-i Städtisches Museumban az abban az évben megrendezett retrospektív kiállításának teljes anyagát. Ströhernek 1969-re már kizárólagos elővásárlási joga volt Beuys munkáira. Az évek alatt Ströher tulajdonába került a világ legnagyobb Beuys-gyűjtemény, amelyet végül 1989-ben „Block Beuys” néven a darmstadti Hessisches Landesmuseum szerzett meg, s azóta is ott őriznek. (<http://www.hlmd.de/de/museum/kunst-und-kulturgeschichte/block-beuys.html>) L. Eva Beuys, Wenzel Beuys, Jessyka Beuys: *Joseph Beuys, Block Beuys*, Schirmer/Mosel, München 1990.

22 Galerie Ursula Richter, Frankfurt am Main. Megnyitó: 1968. szeptember 14. A kiállításon és az akciókon részt vettek: Altorjay Gábor, Joseph Beuys, Chris Reinecke, Jörg Immendorff, Wolf Vostell.

23 *Deutscher Künstlerbund Jahresausstellung. Kunsthalle – Künstlerhaus, Nürnberg, 1968. július 20 – szeptember 15.* Immendorffék a *Das Honigtor* című alkotással vettek részt.

24 Erdély Miklós: (Nürnberg – Beuys), in uő.: *Művészeti írók – Dosszié sorozat*, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1991. 37–46.

25 Részt vettek: Altorjay Gábor, Ursula Burghardt, Alfred Feussner, Friedrich Wolfram Heubach, Mauricio Kagel, Nam June Paik, Peter Saage, Wolf Vostell és a LIDL csoport (Jörg Immendorff és Chris Reinecke).

26 A kölni vásár (*Kölner Kunstmarkt*) az első modern és kortárs képzőművészeti vásár Európában, amelyet 1967-ben Hein Stünke és Rudolf Zwirner kezdeményezett. Mellétük alapító tagok voltak még: Alfred Schmela, Hans-Jürgen Niepel, Günter Pooch, Dieter Brusberg, Rudolf Springer. A vásár 1974-ben vált nemzetközivé (*Internationaler Kunstmarkt Köln*), és 1984 óta *Art Cologne*-nak hívják. (<http://www.artcologne.de/de/artcologne/home/index.php>)

27 Az XSCREEN – Kölner Studio für den unabhängigen Film (Kölni Filmstúdió a független filmért) elnevezésű kísérleti filmstúdiót 1968-ban alapították Kölnben.

városában. Így akkor ott Kölnben kicsi, papírból készült LIDL Häuscheneket (házacskákat) csinált támaszpontoknak, amikbe bárki belebújhatott. Reinecke ehhez kapcsolódóan egy 1 km hosszú sálat kötött. Az én akcióm abból állt, hogy Coca-Colát és kvaszt osztogattam az embereknek egy tányérban. Összeöntöttem ezt a két „nemzeti italt”, amit persze az emberek így, ilyen formában nem szerettek.

Itt egyelőre még dadaisták voltunk, harcos dadaisták, mindenre beszóltunk és mindent kritizáltunk, de aztán persze később mindenki eladta magát a galeristáknak, ki korábban, ki később, nincs ezen mit tagadni.

✚ **BK:** 1968 vége körül benne voltál egy olyan projektben, ami fiatal művészeket „promotált” többek között galeristáknak és a szélesebb társadalmi rétegeknek. Ennek a projektnek a dokumentációja 1969 januárjában megjelent a WOLFGANG FEELISCH által létrehozott VICE-Versand²⁸ kiadó és csomagküldő szolgálat Zeitkunst im Haushalt című csomagkiadványában,²⁹ amelyben két munkával³⁰ szerepeltél.

✚ **AG:** Feelischnek az volt a célkitűzése a VICE-Versanddal, hogy minden német háztartásba jusson el és legyen közvetlenül kézbe vehető a legaktuálisabb, legidősebb művészet. A Köln-Düsseldorf környék legfiatalabb, kísérletező szellemű művészei tömörültek körülötte, de persze Beuys is benne volt ebben a társaságban, az ő munkáit is „küldözgette” a csomagjaiban és a kiadványaiban. A lényege mindennek az volt, hogy iszonyú olcsón – 8 márkába került egy-egy objekt és kiadvány – hozzájuthatott az ember a kortárs képzőművészethez. Leginkább a diákokat, a fiatalokat próbálta Feelisch megszólítani.³¹

✚ **BK:** Ehhez hasonlóan küzdött Immendorff is a művészet demokratizálódásáért, és éppen ennek jegyében lépett fel különböző városokban utcai demonstrációkkal a hivatalos képzőművészeti akadémiák ellen, s nyitotta meg saját „ellenintézményét”, a LIDL Akademiét

28 Wolfgang Feelisch vállalkozó és műgyűjtő 1966-ban alapította Remscheidben a VICE-Versand elnevezésű kiadót és csomagküldő szolgálatot. Mottója: „Kunst für die Gesellschaft und vor allem für junge Leute” (Művészetet a társadalomnak, és mindenekelőtt a fiataloknak). A VICE-Versandon keresztül Feelisch sokat tett a művészet demokratizálódásáért, és nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a szélesebb társadalmi rétegekhez is eljutottak a kortárs műalkotások – leginkább a fluxus és Beuys munkái – multiplikált formájában. Egy-egy példányt magának is megtartott: és ezekből épült fel az egyik legfontosabb fluxusgyűjtemény, a *Sammlung Feelisch*, amelynek darabjai ma a dortmundi Museum am Ostwallban találhatóak. Ld. Peter Schmieder: *Unlimitiert. Der VICE-Versand von Wolfgang Feelisch. Unlimitierte Multiples in Deutschland. Kommentiertes Editionsverzeichnis der Multiples von 1967 bis in die Gegenwart*, Walther König, Köln, 1998; Wolfgang Feelisch, Kerstin Skrobaneck: *Konsum statt Kommerz. Der VICE-Versand von Wolfgang Feelisch*, in Kerstin Skrobaneck, Nina Schallenberg, Herbert Nolden, Reinhard Spieler (szerk.): *Gut aufgelegt: Die Sammlung Heinz Beck*, kiáll. kat., Wilhelm-Hack-Museum Ludwigshafen am Rhein, Wienand, Köln, 2013, 122-129.

29 A kiadványban szerepeltek: Joseph Beuys, Wolf Vostell, Klaus Staeck, Nino Barbieri, Fieter Rot, Daniel Spoerri, André Thomkins, Robert Filliou, Mauricio Kagel, Urdula Burghardt, Claus Paeffgen, Altortjay Gábor.

30 Altortjay Gábor: *Kurzschlussobjekt, Stecker mit Kabel*, 1968.

31 Ld. Feelisch macht's möglich, in *Die Zeit* 1969. január 10.

(LIDL Akadémiát) 1968. december 9-én Düsseldorfban. Hogyan zajlottak ezek az akadémiaellenes tüntetések, és mi volt a legfőbb célkitűzése Immendorff „akadémiájának”?

✚ **AG:** Emlékszem, az egyik nap kaptam egy táviratot Vostelltől, hogy „Gábor, azonnal gyere Düsseldorfba, a LIDL Akadémia professzornak nevezett ki!” Azonnal mentem, és persze ez az egész arról szólt, hogy ki kell vonulni a hivatalos Akadémiából, illetve el kell foglalni az Akadémiát és egy „alternatív” akadémiát kell létrehozni. Ennek előzménye a karlsruhei Akadémia elfoglalása volt 1968 novemberében,³² s gyakorlatilag ezt ismételte meg Immendorff később Düsseldorfban. Mindenki számára nyitottá akarta tenni az Akadémiát, s fel akarta számolni a műfaji megkötöttségeket. A LIDL Akadémiának éppen az volt a lényege, hogy minden olyan alkotói formának, kísérletezésnek és törekvésnek helyet adott, amely erre igényt tartott. Kiadtak egy röpiratot is, amelyben a legfőbb alapelveket fogalmazták meg, illetve azt, hogy ki *nem* professzor a LIDL Akadémián: *nem* direktor EDUARD TRIER, *nem* professzor Joseph Beuys, NORBERT KRICKE, és mindazok, akik a hivatalos akadémián akkoriban a tanári gárdához tartoztak. Mi voltunk a „professzorok”, Immendorff, Reinecke, Vostell, Kagel, én stb.³³ 1969. május 5 és 10. között egy *Arbeitswoche* keretében foglaltuk el a düsseldorfi Akadémiát: gyakorlatilag átvettük a képzés irányítását, kitzúztuk a LIDL zászlót az egyetem épületének a tetejére. Én kiírtam az Akadémia falára, hogy az „Die Akademie ist eine Bulldozerfrage!” (Az Akadémia csak dózerolás kérdése!), amit csak nagyon kevesen értették meg Nyugaton, mivel ez a Sztálin szövege volt Magyarországgal kapcsolatban, amikor ugye azt mondta, hogy „a magyar kérdés: vagonkérdés”. Ennek analógiájára írtam ki a szövegemet az Akadémia falára.

A LIDL Akadémiának, a hivatalos akadémia elfoglalásának, a demonstrációknak és akcióknak annyiban lett következménye, hogy túl azon, hogy hosszú levelezések, üzenetek, beidézések mentek Immendorff és az Akadémia rektori tanácsa között, hosszabb távon tényleg kialakult egy „Akademiestreit”³⁴ a művészképzés megreformálásáért.

✚ **BK:** Mondhatjuk, hogy akkor ez explicit szakítást jelentett Beuyszal?

AG: Igen, itt váltunk el véglegesen Beuystól. Igazából egyértelmű volt, hogy Immendorff már régen nem vesz részt a hivatalos akadémiai képzésben, hiszen

32 Immendorff (Reineckével) 1968. november 14-én részt vett egy akcióesten Karlsruhéban a Képzőművészeti Akadémián. Másnap, november 15-én Immendorff transzparenssekkel vonult ki az utcára: „LIDL bleibt da! LIDL übernimmt die Akademie! Die Karlsruher Kunstakademie ist ab diesem Zeitpunkt LIDL Akademie!” (A LIDL itt marad! A LIDL elfoglalja az Akadémiát! A karlsruhei Képzőművészeti Akadémia innentől fogva LIDL Akadémia!) Ld. Hans Peter Riegel: *Immendorff. Die Biographie*, Aufbau, Berlin, 2010, 63.

33 A LIDL Akadémia alapelve volt, hogy a professzorok nem életfogytig tanítanak, továbbá hármastólja volt a LIDL Klassénak: „Hier dürfen wir arbeiten; Hier dürfen wir lieben; Hier dürfen wir liegen” (Itt szabad dolgoznunk; Itt szabad szeretnünk; Itt szabad hevernünk). A LIDL Akadémia első tagjai voltak: Klaus Stein, Johannes Stüttgen, Altortjay Gábor, Chris Reinecke, Fritz (Friedrich Wolfram) Heubach, Wolf Vostell, Mauricio Kagel, Peter Sage, Jörg Immendorff, Peter Dürr. Lásd az eredeti dokumentumot közölve: Anette Hüsich, Michael Krajewski (szerk.): *Immendorff. Male Lago. Unsichtbare Beitrag*, kiáll. kat., Staatliche Museen zu Berlin, Walther König, Köln, 2005, (o. n.).

34 Erről az akadémiai vitáról lásd Hans Peter Riegel: *Immendorff. Die Biographie*, Aufbau, Berlin, 2010, 65.

Prof. Arnold Bode menekül a kasseli documenta sajtótájékoztatójáról. Kassel, 1968. június 26.
© Fotó: Lengemann/Archiv Altort Jay, Hamburg-Berlin

Vakkarszalag újságíróknak az Interfunktionen első számából.
Kasseler Stadtausgabe, 1968.
© Fotó: Lengemann/Archiv Altor Jay, Hamburg-Berlin

egészen más elképzelései vannak a művészeti oktatásról.³⁵ 1969 tavaszán aztán volt egy nagyobb „Beuys-osztály” című kiállítás Trierben, a Städtisches Museumban, ahová engem is meghívtak Immendorffék vendégként.³⁶ Ez egy nagyon vad kiállításra sikerült, mert Blinky Palermo meg Katharina Sieverding nagyon züllöttek voltak akkoriban, és az egész kiállítás gyakorlatilag arról szólt, hogy ők tolták a drogokat. Felépítettek egy „bunkert” maguknak nagy szénabálákból, bebújtak mögé, hogy ne lássák őket, és ott nyomták az anyagokat. Immendorff meg tulajdonképpen itt kezdett bele abba a projektjébe, hogy ahol kiállított, ott mindig kihívta az igazgatót egy birkózó párbajra, egy *Ringkampf*-ra. Ez itt valósult meg először a

megnyitón: kisanadrágban birkózott Curt Schweicherrel, a trieri múzeum igazgatójával. Én még egy ilyen *Ringkampf*-on vettem részt: 1970-ben Göttingenben a *Konzepte einer neuen Kunst* című kiállítás megnyitóján is megcsinálta ezt Immendorff, ami még komolyabb volt a trierihez képest, mert itt tényleg professzionális ringet épített az akciónak.³⁷

✦ **BK:** *A sport és a kortárs művészet összekapcsolása Immendorffnál talán itt fogalmazódott meg először, s aztán ez az elképzelés egyre erőteljesebbé vált, hiszen 1969-ben elkezdtetek együtt, mint LIDL Mannschaft (LIDL Csapat) készülni az 1972-es müncheni Olimpiára. Immendorff a társadalom szempontjából hasznossá akarta tenni tevékenységét, illetve úgy gondolta, hogy az akciók, amelyeket csináltok, valójában sportesemények, amelyek fitten tartanak benneteket. Az első edzések az Intermedia 69 elnevezésű fluxusfesztiválon tartottatok.*

✦ **AG:** Igen, miután 1969 májusában a LIDL Akadémiát is meghívták az *Intermedia 69*-re,³⁸ Immendorff kitalálta, hogy tartsuk ott az első edzésünket. Ez volt igazából a „válogató”: 1969. május 16-án ott döntöttük el, hogy ki melyik számban a legjobb. A 100 méteres futást Jörg nyerte meg, mert hát neki volt tornacipője, én meg zokniban futottam a salakon. Így aztán én a rúdugrást választottam. És végül mindenkinek megett a saját sportága.³⁹ Eredetileg három évig nagyon intenzíven akartunk készülni az olimpiára, tényleg az volt a célunk, hogy az adott pillanatban mindenki beugrik majd „zavarni” a saját versenyszámában, Münchenben... Az első évben rendszeresen edzettünk, de aztán elkezdtünk politikailag fokozatosan távolodni egymástól, és kezdtek ritkulni a találkozásaink. Végül nem is tudom, hogy Immendorffék egyáltalán elmentek-e 1972-ben Münchenbe. De ha el is mentek, tuti, hogy nem csinálták meg az akciót, mert a palesztin terrortámadás és túszdráma miatt nyilvánvaló volt, hogy bárkit, aki bármilyen zavart csinál az olimpián, azt lelövik. Úgyhogy ez az akciónk így végül meghiúsult.

✦ **BK:** *1970-ben a kölni Kunsthalle Jetzt. Künste in Deutschland heute című kiállításán⁴⁰ mint LIDL Akadémia azért LIDL Sport akciókkal szerepeltetek...*

✦ **AG:** Kölnben a kiállításra hivatalosan a LIDL Akadémiát hívták meg, és egy termet biztosítottak a számunkra. Itt Jörg felépített egy BÜRO OLYMPIA LIDL SPORT (Olimpiai Iroda Lidl Sport) elnevezésű termet, és ott csináltunk mindenféle akciókat. Én egy idegenvezetőt játszottam. Amúgy az egyik akciónról szólt, hogy a BÜRO OLYMPIA LIDL SPORT felszólította a Kunsthallét, hogy bontsa le a kiállítást, és adja át az épületet reklámrendezvényeknek. Jörg edzéseket akart a Kunsthalléban tartani, hogy készülhessünk tovább az olimpiára. Ezzel is azt akarta bizonyítani, hogy a művészet és a sport kéz a kézben jár, és azonos funkciójuk van a társadalomban.

✦ **BK:** *Immendorff az 1960-as évek végén szinte egyáltalán nem festett, noha ma a második világháború utáni német festészet egyik meghatározó alakjaként*

37 *Konzepte einer neuen Kunst*, Kunstverein, Göttingen, 4 részes kiállítás-sorozat, 1970. januártól-áprilisig. I. 1970. január 9-28.: Beuys, Haacke, Höke, Ulrichs; II. 1970. március 1-14.: Bayrle, Demattio, Harvan, Herzog, Christoph Müller, H. A. Schult, Weh, Weseler; III. 1970. március 20 - április 5.: Altorjay, Hödicke, Lüpert, Monmartz, Reich, Schüuffelen, Schweizer, Spoerri; IV. 1970. április 12-26.: Distel, Dressler, Froese, Glasmacher, Immendorff, Luther, Rinke.

38 *Intermedia 69*. Studentenhochhäuser am Klausenpfad + Umgebung (és környéke), Heidelberg, 1969. május 16 - június 22. A fesztivál és kiállítás kitalálói és szervezői Klaus Staack és Jochen Goetze volt. A fesztivál vállaltan reakcióként határozta meg magát a retrográd, unalmas, szalonjellegű, évente kötelezően megrendezendő Kunstverein-kiállítások ellenében. Staack és Goetze úgy gondolták, hogy a fesztivál által zavart tudnak kelteni, és így ki tudják billenteni a város polgárait a pszuedó-idillből, amelyben éltek. A fesztiválon több mint 80 művész lépett fel akciókkal, happeningekkel, experimentális koncertekkel, performanszokkal, akciószínházi előadásokkal, filmvetítésekkel, és kb. 5000 ember vett részt az eseményeken. Többek között például: Daniel Spoerri erdélyi gulyáslevest főzött a helyi menzán, Christo egy legendás akció keretében becsomagolta az Amerika-házat (az épület ma: Német-Amerikai Intézet), Jochen Gerz röplapokat osztogatott, a zürichi Guru Guru Groove dada-rockot adott elő. A korabeli németországi művészeti viszonyokat szimbolizálja, hogy Vostell visszamondta a részvételt, amikor megtudta, hogy Beuys is szerepelni fog a fesztiválon. Végül Beuys mégsem vett részt az eseményen. Ld. Richtig kühn. *Intermedia 69*, *Der Spiegel* 1969. május 26., 185-186. Az 1969-es *Intermedia* dokumentációjából és kritikai rekonstrukciójából az esemény negyven éves évfordulóján, 2009-ben kiállítást rendeztek Heidelbergben. Ld. *INTERMEDIA 69 / 2009 / Rückblick auf eine öffentliche Geste*. Kunstverein, Heidelberg, 2009. május 16 - augusztus 23.

39 Jörg Immendorff: 100 méteres futás: Chris Reinecke: távolugrás; Altorjay Gábor: rúdugrás; Harald Kugel: magasugrás; Klaus Stein: úszás; Karin Genoux: szertorna; Hans Henin: vívás; Heyden: 1000 méteres futás; Peter Dürr: löngés; Caspar König: gyaloglás; Robert Filiou: 1500 méteres úszás; Paco Knöller: judo; Sigris: talajtorna; Justus Zedelius: 400 méteres futás; Günther Kuschmann: tenis; Heubach-Rogalla-Sieber-König: labdarúgás. Ld. Harald Szeemann: *Der lange Marsch oder Ausreizungen aus der Zeit heraus*, in *Immendorff*, kiáll. kat., Kunsthaus Zürich, Zürich, 1983, 28.

40 *Jetzt. Künste in Deutschland heute*. Kunsthalle, Köln, 1970. február 14 - május 18.

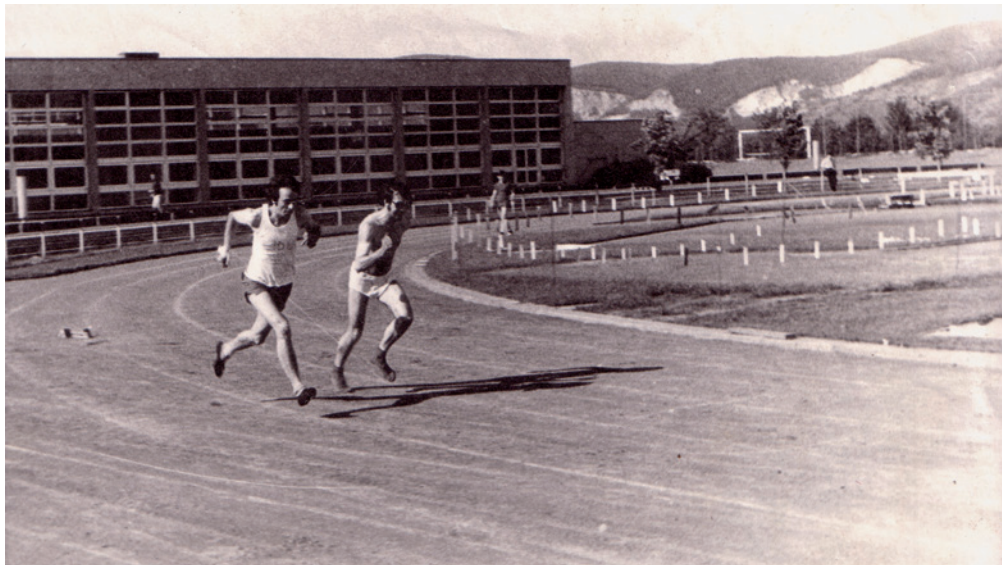
tartjuk számon. 1970-ben kezdett el (újra) festeni. Beszélgettek valaha festészetről?

✘ **AG:** Az 1960-as évek második felében a mi szemünkben a festészet halott dolog volt, mi csak akciókat, objekteteket, életnagyságú fotókat csináltunk. De Immendorffnak egy idő után szerintem hiányozhatott a festészet, a rajzolás. Ha valamit később annyi ideig csinál az ember, mint Immendorff a festést és a rajzolás, akkor azt biztos, hogy élvezettel teszi, különben nem lehetne egy életen keresztül magas szinten művelni, nem lehet így kitartani egy valami mellett csupán érdekből. Egyszerűen rajzolnia kellett. Kereste, hogy hogyan tudja kidolgozni magából a deficitet, és ezt a festészetben találta meg. Meg persze szerencsés egybeesés volt, hogy 1969–1970 körül Düsseldorfban megismerkedett MICHAEL WERNERREL, akinek valamiért szimpatikus volt, felkarolta őt, és onnantól kezdve fokozatosan tért át a konzekvens festészeti tevékenységre. De ez nem az egyik napról a másikra történt: 1970–1971 körül láttam még néhány képét, és azok nekem akkor még ugyanúgy dadaista gesztusok voltak, csak vásznon. Aztán jött nála ez a Mao-örület, elkezdte festeni ezeket a propagandaképeket a KPD-nek (Kommunistische Partei Deutschlands), amit az elején viccesnek tartottam, aztán meg már egyáltalán nem érdekelt. És igazából nem értettem, hogy miért hagyta abba az akciókat, amelyek viszont nekem nagyon tetszettek, a festészetét viszont nem találtam izgalmasnak.

✚ **BK:** 1970-ben még egy akció erejéig együtt voltatok Dortmundban a Sammlung Feelisch című kiállítás vernisszázsán.⁴¹ Ez volt az utolsó közös akciótok?

✘ **AG:** Igen, akkor ott Dortmundban még csináltunk közösen egy akciókat a megnyitón Feelisch kedvéért, mert ő egy fantasztikus ember volt, aki tényleg nagyon sokat tett a fluxus népszerűsítéséért. De aztán a megnyitó után pár héttel, május elsején, Kölnben már szemben álltunk egymással a Neumarktnál: Immendorff a maoistákkal együtt, kis könyvvel a kezében skandálta, hogy „Mao-Ce-Tung, Mao-Ce-Tung”, mire mi válaszként az kiáltottuk, hogy „Freiheit!” Ők is voltak vagy tizennyolcan, és mi sem voltunk sokkal többen. Aztán Immendorff bekapcsolódott a kommunista párt Stadtteil Arbeit elnevezésű programjába, és főleg gyerekekkel foglalkozott, iskolai neveléssel, művészetpedagógiai reformokkal. Chris meg közben nagyon direkt politikai lett, és az egész művészetet kevésbé tartotta már fontosnak, s fel is hagyott vele.

✚ **BK:** Gyakorlatilag a politikai szembekerülés vezetett oda, hogy teljesen szétesett a LIDL, és minden, ami eköré szellemileg szerveződött? Emiatt szakadt meg a Te kapcsolatod is Immendorffékkal?

100 méteres futás, olimpiai válogató. Jörg Immendorff (balra) és Altörjay Gábor (jobbra, zokniban, alsónadrágban). Heidelberg, 1969. május 16.
© Fotó: Katharina Sieverding/Archiv Altörjay, Hamburg-Berlin

✘ **AG:** Valójában igen, ha nagyon egyértelműen akarom megfogalmazni, akkor politikailag két végpontra kerültünk 1970–1971 tájára. Egyáltalán nem veszünk össze, csak más-más utakon mentünk tovább az életben. Immendorff teljesen maoista, és azt hiszem Amerika-ellenes is lett, én pedig anarchoszindikalista. Chrisszel azért még 1971-ben csináltam egy WDR-rádiójátékot, az volt a címe, hogy *11 Frauen* (11 nő). Ez volt az utolsó közös projekt velük, vagyis már csak Chrisszel. Utána Immendorffal 2007-ben bekövetkezett haláláig, csak egyetlen egyszer találkoztam: 1989-ben összefutottam vele egy nemzetközi filmfesztiválon Hamburgban. Akkor már nagyon más ember volt, de azon az egy éjszakán újra több órát beszélgettünk. Mint két férfi, aki élete csúcsán van. Már ő sem volt maoista és én sem voltam anarchoszindikalista. Nagyon barátságos volt, de addigra már eltávolodtunk egymástól. Engem ez a *Malerfürst* attitűdje hidegen hagyott, én akkoriban filmekkel foglalkoztam, ami egy teljesen más közeg volt, a festészet egyáltalán nem érdekelt. Ráadásul én 1976 körül teljesen felhagytam a politikával, ő meg a *Café Deutschland*-sorozattal az 1970-es évek végén, illetve az 1980-as évek első felében, ha áttételesen is és más éllel, de tovább politizált. Németország politikai helyzete mindig is nagyon érdekelte Jörgöt.

Aztán még egyszer beszélünk 2005 tavaszán telefonon, de akkor már nagyon beteg volt. Amikor pedig 2007-ben meghalt, én éppen Budapesten voltam, ott olvastam a halálhírét a *Spiegel*-ben az interneten. Annyira megrázott a dolog, hogy arra gondoltam, hogy nekem most azonnal fel kell hívnom Christ. Halló, itt Gábor – mondtam. Mi?? Harminchét év után most hívsz fel, csak így?? Nem akarok Veled beszélni – hangzott a válasz. De – mondtam – Chris, hát Jörg meghalt, és arra gondoltam... De nem érdekelt, amit mondok. Hát sajnálom – mondtam, és puff, letették a telefont. Nagyon meg voltam döbbenve, hogy ennyire elutasító volt, haragot éreztem a hangján. És akkor rájöttem, hogy valójában fogalmam sincs arról, hogy mekkora seb volt az nekik, hogy szétváltak. Egyáltalán nem követtem a mi eltávolodásunk után az ő életüket. Rájöttem, hogy teljesen örült és szörnyű ötlet volt őt Jörg halálakor felhívni. Azóta nem is mertem többet keresni. Ez volt az utolsó kapcsolódásom „Immendorffékhoz”.

✚ **BK:** Utólag visszatekintve, hogyan látod: mit jelentett neked ez az időszak, az, hogy akkoriban Vostellel és Immendorffékkal egy közösségbe tartoztál?

✘ **AG:** Úgy érzem, talán az volt a legfontosabb, hogy iszonyú optimisták voltunk. Tele voltunk ötletekkel, energiával; óriási tettvágy volt bennünk, tényleg azt gondoltuk, hogy a világon semmi sem nagyobb horderejű és fontosabb annál, amit mi csinálunk. Minden nagyon kezdeti volt, mindent mi formáltunk napról-napra; ez rettentő felemelő érzés volt. Azt gondoltuk, hogy megváltjuk a világot, hogy tényleg tudunk forradalmat csinálni. Olyan kép van bennem erről a pár évről, hogy mindig nagy dumák mennek, viták, felfokozott helyzetek alakulnak ki, mindig odamegyünk valahová, ahol megzavarunk másokat, folyamatosan rölapokat készítünk és osztogatunk, kint vonulunk az utcán, hangoskodunk...

41 Sammlung Feelisch. Museum am Ostwald, Dortmund, megnyitóakció: 1970. április 17.

Mi voltunk az avantgárd. Militáns dadaisták voltunk, s egyre politizálódtunk mindaz, amit csináltunk. Egyre jobban belementünk a társadalomba, a társadalmi kérdésekbe. Uecker, HEINZ MACK vagy a ZERO⁴² soha nem foglalkozott ilyesmivel, éppen ezért nekünk ők egyáltalán nem voltak érdekesek, a múltat jelentették a számunkra, amin túllépünk. Hiába működtünk egymással párhuzamosan Düsseldorfban, nem volt átjárás a csoportok között. Ők egyébként is az 1960-as évek végére már befutottabb művészek voltak, mivel ALFRED SCHMELA galerista abszolút a ZERO művészeket futtatta, meg egy idő után Beuyst is.⁴³ Viszont Schmela gyűlölte Vostellt, úgyhogy mi eléggé távol voltunk tőle, aki egyébként egy nagyon kellemetlen pasas volt. Ő volt a *macher* Düsseldorfban, aki mozgatta és meghatározta az ottani műkereskedelmi piacot. Aki RUDOLF ZWIRNER volt Kölnben,⁴⁴ ugyanaz volt Schmela Düsseldorfban. Közben, ezen manipulált műkereskedelmi körökön kívül, ami igazán fontos volt Kölnben az Vostell körül történt, Düsseldorfban meg Immendorff volt a vezérszervező, illetve azért még nagyon fontos volt ott DANIEL SPOERRI kocsmája.⁴⁵ Akkoriban az volt az ember érzése, hogy a Ruhr-vidék olyan lesz, mint Amerikában Los Angeles. Ez majdnem sikerült is. De csak majdnem.

✚ **BK:** Milyennek képzeltétek akkoriban a jövőt?

✚ **AG:** Nekünk Vostellel volt egy utópista optimizmusunk. Nagyon és rettentő naivan hittünk abban, hogy a tábarnokok, a gyárosok, a hivatalnokok és a rendőrök eltűnnek. És hogy a technikával le lehet győzni a kapitalizmust. Immendorffot kevésbé érdekelte a technikai forradalom, rá ez nem hatott úgy, mint ránk. Mi MARSHALL MCLUHAN és RICHARD BUCKMINSTER FULLER bővületében éltünk. Amikor megjelent az első hordozható TV-készülék Németországban a boltokban, Vostell

berohant és azonnal vett egyet. Azt gondoltuk, hogy a *gadgetek* által egy boldog – McLuhan szavaival élve – világhaluban fogunk majd élni, ahol csak jóga lesz, és mindenki csak ad, meg kap. Hogy az egész világ, a művészet és minden információ ott lesz a zsebünkben, és ez minden problémát, háborút megold majd. Vostell ezt meg is fogalmazta 1968-ban.⁴⁶ Tényleg hittünk a technikában és a forradalmi jövőben. Hogyha nem lesznek kommunikációs akadályok, akkor nem lesznek háborúk. Akkoriban nagyon sokat dumáltunk erről; erről dumáltunk, és nem a kenyérről vagy a sörről. Persze ma már látjuk, hogy a *gadgetek* nem oldottak meg semmit, és Vostell 1968-ban biztos, hogy nem gondolta, hogy ötven évvel később első világháborút játszanak majd Ukrajnában. Azaz, hogy valójában az amerikai iPad-jeiken keresztül kommunikálnak egymással az orosz ukrainaiak és az ukrainai oroszok, és közben ölik egymást... Úgyhogy ma már látjuk, hogy ez az elképzelés óriási tévedés volt a részünkről. A világ nem abba az irányba ment, ahogy mi fiatalon, optimistán és naivan gondoltuk. De akkor nagyon boldogok és felszabadultak voltunk, mert őszintén hittünk a változásban.

Készült: Budapest, 2015. február 22.

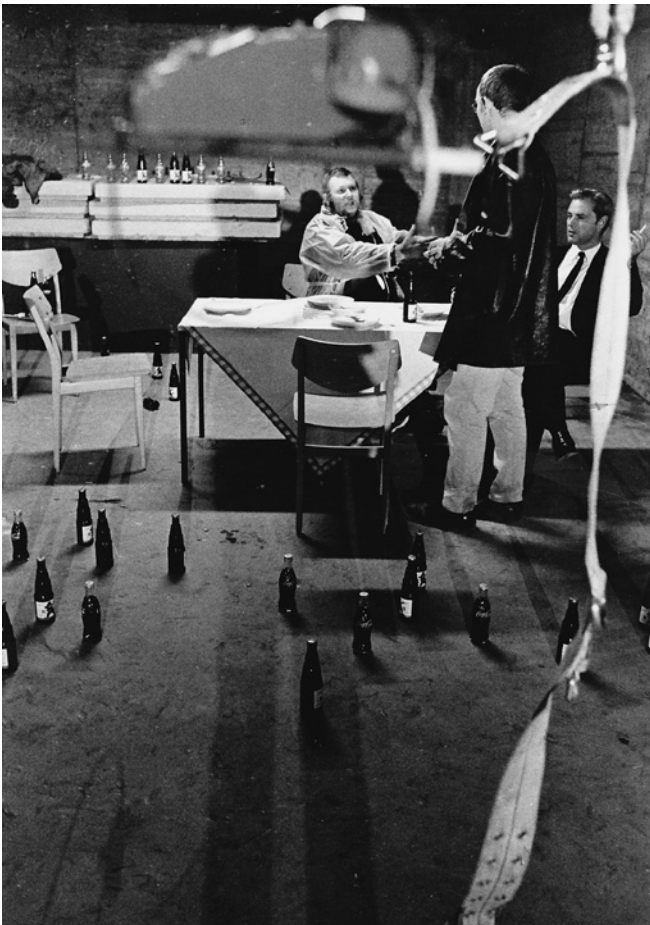
42 A ZERO csoportot 1958-ban Heinz Mack és Otto Piene alapította Düsseldorfban. 1961-ban csatlakozott hozzájuk Günther Uecker. 1963-ban fogalmazták meg manifesztumukat *Zero der neue Idealismus* (Zero az új idealizmus) címmel. A csoport 1966-ban bomlott fel, amikor is tagjai eltérő utakon folytatták tovább művészeti tevékenységüket.

43 Alfred Schmela műkereskedő és galerista 1957-ben nyitotta meg első galériáját Düsseldorfban.

44 Rudolf Zwirner műkereskedő és galerista először 1959-ben nyitott galériát Essenben, majd 1962-ben átköltözött Kölnben, s ott folytatta galériás tevékenységét.

45 Daniel Spoerri 1968-ban nyitotta meg düsseldorfi *Restaurant Spoerri* nevű éttermet, amelynek emeleti szintjén 1970-ben indította útjára az *Eat-Art-Gallery*-t.

46 Ld. Vostell elképzeléseit a jövőről és a technikai változásokról: Wolf Vostell: WDR-Dokumentation Happening Fluxus, Köln, 1968. <https://www.youtube.com/watch?v=jy1pXPCRM3A>

Fünf Tage
Rennen, 1968
fekete-fehér
vintage fotó
(az acb galéria
jóvoltából)

